

5. СИРІО. – Т. XII: Бумаги Кабинета министров. – СПб., 1901.
6. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1918.
7. Слабченко М. Центральные учреждения Украины XVII–XVIII вв. – Одесса, 1918.
8. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 177. – Оп. 1. – Спр. 109.
9. Лазаревский О. Описание Старой Малороссии. – Т. 1: Стародубський полк. – К., 1888.
10. Лазаревский О. Описание Старой Малороссии. – Т. 3: Прилуцький полк. – К., 1888.
11. Лазаревский О. Описание старой Малороссии // Киевская старина. – 1891. – Т. 2.
12. Модзалевський В. К истории отношений между великороссийскими офицерами и малороссийскими урядниками в XVIII в. // Киевская старина. – 1905. – Т. 4.

Lapshin S.A. The competence of assigning for state offices during the Hetman's government age as the element of the Russian empire incorporation politics. On the base of the whole complex of sources and literature the author analyzes the features of personnel appointment in Ukraine as the part of the Russian Empire inkorporation policy in the 1730–1750th.

Key words: Hetman's government, incorporation, political power

В. С. Панченко

МИРОВІ СУДИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У БОРОТЬБІ З КРАДІЖКАМИ (1870-і рр. – початок ХХ ст.)

У статті охарактеризовано крадіжку як один із поширених видів майнових правопорушень на Волині, починаючи з 1870-х рр. З'ясовано фактори, що спричиняли зростання кількості корисливих проступків, а також простежено особливості юридичної відповідальності за їх вчинення. На матеріалах архівних фондів та публікацій, визначено основні заходи попередження крадіжок, яких вживали мирові судді Волинської губ.

Ключові слова: крадіжка, правопорушення, мировий суд, Волинська губернія, покарання, судове провадження

У проведенні судової реформи держава ставила перед собою завдання не лише вироблення стрункого судоустрою та пришвидшення судочинства, але й оптимізації боротьби зі злочинністю у всіх її виявах. Була запроваджена окрема інституція для розгляду дрібних кримінальних і цивільних справ – мировий суд. Це стало новацією у тогочасному імперському законодавстві, оскільки подібні правопорушення, за спогадами сучасника, «на пам'яті людській ніколи інакше не вирішувались, як кулачним правом, а у кращому випадку – терпінням і забуттям» [1, 462]. Економічні кризи, дедалі зростаючі безробіття та бідність, голод в період неуродів і посух штовхали людей до скоєння майнових злочинів. Відбилися це і на практиці мирових судів Волинської губ.: щорічно судді Житомирського округу розглядали 662–15008 справ у крадіжках [2].

У дореволюційний період освічена громадськість, зауважуючи швидкі темпи зростання майнової злочинності, зосередилася на пошуку шляхів оптимізації законодавства та судочинства для боротьби з нею. Першим звернув увагу на це питання управляючий другим відділенням імператорської канцелярії статс-секретар В. Панин. У пояснювальній записці до «Устава о наказаннях, налагаемых мировыми судьями» він обґрунтовував думку про те, що дворянам слід призначати тяжчі покарання за викрадення майна, ніж іншим. Це пояснювалося їхньою освіченістю і дворянською честю, усвідомленням протиправного й антисуспільного характеру власних дій [3, 11–12]. Правники В. Безобразов, Л. Білогірці-Котляревський та філософ В. Розанов сходилися на думці, що, хоча крадіжка і була найпоширенішим правопорушенням серед підсудних мировому суду, проте,

закони, які визначали відповідальність за неї, були заплутованими та суперечливими. Кожен із них пропонував свої методи боротьби із викраденнями. В. Безобразов висловлювався за подання у нормативних актах обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, з відповідною градацією покарань, аби уникнути ситуацій, коли людину, яка вкрала річ вартістю 60 коп., засуджують до 7 місяців ув'язнення, а іншу за викрадення 300 руб. – лише до одного року перебування в острозі [4, 469]. Кримінолог Л. Білогірці-Котляревський наполягав на ширшому просторі суддівського покарання за крадіжку [5, 210–214]. У свою чергу В. Розанов робив акцент на профілактичній роботі правоохоронних структур із населенням. Він закликав суд очищати село від крадігів, попереджати рецидиви і «не перетворювати злочинця в пенсіонера селянської громади, якій самій немає чого їсти» [6].

Поряд із працями, спрямованими на вивчення крадіжки в усіх її формах і виробленні засобів превенції, на початку ХХ ст. з'явилися спеціалізовані дослідження, метою яких було виявлення причин та розкриття особливостей відповідальності окремих видів викрадення майна. Кримінолог О. Круглевський охарактеризував звичайну крадіжку, визначивши юридично значимі умови її вчинення, перелік обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин та специфіку призначення покарань злочинцям [7, 108–118]. Юрист Д. Тальберг зосередив увагу на відкритому викраденні майна, поєднаному із застосуванням насилля відносно потерпілого, – розбої та грабежі. Розглянувши особливості законодавчого регулювання відповідальності за ці правопорушення, він дійшов висновку, що нормативне їх розмежування реалізувати не вдалось. Тому слід об'єднати статті про такі проступки в одну і розширити межі можливого покарання, аби суддя мав більше можливостей для винесення вироку [8, 197–200]. С. Баранцевич розкрив суспільну шкідливість конокрадіства, зазначивши, що воно спричиняло повсюдне падіння народної моралі та хвилю підпалів як помсти за свідчення у суді проти крадігів. Найбільш ефективним засобом боротьби із викраденням коней, на його думку, було б введення спеціальних ярликів для підтвердження права володіння тваринами із зазначенням їх прикмет, масті, ваги, зросту, клички [9, 14–27].

Юрист Н. Макаренко наголошував на поступовій еволюції поняття крадіжки у російському дореволюційному праві. У другій половині ХІХ ст. вони диференціювались законодавцем на прості, легкі, тяжкі і кваліфіковані. Проектом Кримінального положення 1903 р. передбачалося спрощення цієї градації й під викраденням розумілось таємне чи відкрите привласнення чужого рухомого майна [10, 20]. В одній зі статей дослідниця зазначає, що предметом крадіжки могла бути тільки рухома річ або зроблена такою, заради викрадення (викопаний із землі саджанець) [11].

На переконання дослідників, основні причини майнової злочинності полягали у неспівпадінні народних уявлень про злочин і покарання із законодавчими нормами. Історик В. Безгін встановив, що громадська мораль допускала викрадення продуктів для тамування голоду, крадіжки у поміщика, порубку лісу, браконьєрство, збирання грибів і ягід у поміщицьких економіях. Недопустимим у селі вважалося все те, що загрожувало економічній безпеці селянського двору: конокрадіство, викрадення інвентарю, зерна для посіву тощо. У народі існувала заборона на крадіжки в односельчан, особливо у бідних, а також церковного майна [12]. Т. Шатковська відмічала, що не було злочином викрадення для задоволення крайньої потреби; вчинене дівчиною, яка немає засобів до існування, або чолові-

ком на прохання вагітної дружини. До того ж дозволялося самочинно взяти із тину жердину для облаштування переправи чи привласнити пару плодів із городу «на насіння» [13, 100].

У XIX ст. продовжувала формуватись професійна організована злочинність – причини її появи, а також повторність скоєння майнових правопорушень неодноразово ставали предметом вивчення. Приміром, Д. Виговський визначив етапи виникнення кримінальної субкультури у Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. Він зазначав, що систематичне вчинення злочинів сприяло підвищенню кваліфікації крадіїв. Внаслідок цього, з'явилася злочинна спеціалізація, а з нею виникла і нова якість – кримінальний професіоналізм. Науковець зауважив, що саме XIX ст. стало епохою розквіту злочинного світу і його традицій, а професіоналізація досягла того рівня, коли не було вже вияву суспільного життя, до якого б злочинці не пристосувалися. При цьому найбільш шанованими і впливовими у кримінальному середовищі були саме крадії, серед яких організованістю виділялись конокради [14, 291]. Намагаючись боротися зі злочинністю, уряд на початку XX ст. почав розробляти систему превентивних заходів. Їх аналізу присвячена стаття О. Абатурова, який зауважив, що центральне місце займав поліцейний нагляд за злочинцями, що вже відбули покарання і повернулися до громади. Однак дослідник дійшов висновку, що ця система попередження була неефективною, оскільки впливала лише на вторинні причини скоєння правопорушень, не зачіпаючи більш глибоких [15].

Мета цієї статті – на основі архівних фондів, охарактеризувати крадіжки, що вчинялись жителями Волинської губ. та були предметом розгляду у мировому суді. До авторських завдань належить з'ясування факторів, що спричиняли збільшення кількості подібних правопорушень, аналіз найпоширеніших видів крадіжок і встановлення особливостей відповідальності за їхнє вчинення.

Так, аналізуючи криміногенну ситуацію на Волині, губернатор зазначав: «Якщо можна судити про рівень моральності населення за числом осіб, які притягаються до судової відповідальності, то на Волині моральність неможливо визнати задовільною» [16, 163в.]. Починаючи з другої половини XIX ст., у злочинності краю стабільну першість за частотою вчинення мали майнові правопорушення. Місцева влада вже звикла до такої ситуації, сприймаючи її цілком буденно. У звіті про стан губернії 1907 р. її очільник писав: «Як звичайно, у деяких місцях майже всіх повітів у звітному році з боку селян здійснювалися посягання на майно землевласників» [17, 51]. Становище не змінилось і в 1909 р., але, крім констатації факту, вже подавалось уточнення, що «основний контингент засуджених, як і в попередні роки, становили крадії» [18, 64]. Погляньмо, які чинники сприяли їх скоєнню.

Основними причинами, що спонукали мешканців до вчинення крадіжок були, передусім, безробіття та бідність. Навіть станом на 1917 р. 12,7 % селянських господарств на Волині не мали наділу для посіву, а 36,4 % – не володіли худобою для його обробітку [19, 19]. За спогадами О. Пешехонова, селяни головним мотивом, що штовхав їх на злочинний шлях, називали бідність, спричинену малоземеллям [20, 32–33]. Збільшувало контингент крадіїв і робітниче середовище, особливо у періоди економічних криз і, пов'язаного із цим, скорочення виробництва та поширення безробіття. Зі щорічних звітів мирових суддів Волинської губ. бачимо, що у кризові роки частка крадіжок різко зростала: 1881 р. – 24 %, 1885 – 68 %, 1904 –

49,5 %, супроти звичних 12 % [21]. Підтвердження цього знаходимо й у донесенні київського, подільського та волинського генерал-губернатора міністру юстиції, який писав, що всі галузі економіки Волині бурхливо розвивалися та давали значну частку складних, заплютованих справ у мирових судах [22, 2].

Сприяла злочинній поведінці зміна традиційного світогляду селянства, внаслідок частих відходів у місто на заробітки. За переписом населення 1897 р., 5473,4 тис. (29,5 %) жителів неміської європейської Росії основним своїм заняттям вважали промисли; на Правобережній Україні цей показник становив 16,73 % [23, 104]. У Волинській губ. на 1917 р. ними займалися 17,4 % селян [19, 20]. За умов модернізації, відходництво стало одним із каналів іншокультурного впливу. Прилучення маргіналів до міської культури сприяло засвоєнню деяких її негативних рис. В. Безгін відносив сплеск сільської злочинності на початку XX ст. саме до наслідків урбанізації [24]. У видозміненому світогляді селян крадіжки подекуди сприймалися не як злочин, а як хоробрий вчинок, особливо за умов його вчинення на стороні. Приміром, селяни-відходники, які служили на пароплавах, крали багаж і мануфактурний товар дружинам на хустини. Після повернення додому, розповідали про свої «подвиги» односельцям, за явного їх співчуття [25]. Певною мірою, збільшення кількості майнових злочинів спричинили реформи 1860-х рр., оскільки звільнили чимало людей від кріпацтва та послабили державний і корпоративний нагляд за окремою особистістю. Вони відкрили і ширший простір для приватної ініціативи, розширили межі дозволеного і цим сприяли розвитку злочинної поведінки [12].

Живильне середовище для майнової злочинності формувало і пияцтво. Більшість населення, живучи на межі бідності, намагалось, через зловживання алкоголем, відволіктися від непривабливої дійсності та труднощів повсякденного виживання. Селяни, як згадували сучасники, мотивували свою поведінку приблизно так: «Немає що їсти і сіяти; думав-думав, – не знаю що робити, печаль бере, а так підеш, вип'єш півпляшки, то хоч забудешся трохи» [26]. За даними статистики, щорічне вживання алкоголю на душу населення у 1903–1913 рр. становило 6–7,5 літрів [27, 310]. Ця згубна пристрасть штовхала мешканців до скоєння майнових правопорушень, про що свідчать протоколи поліцейських дізнань. Розуміли цю взаємозалежність і на урядовому рівні. На початку XX ст. Микола II, з метою боротьби із п'янством, запропонував перегляд законів про торгівлю спиртними напоями. На виконання цього указу, в 1914–1917 рр. була введена заборона на продаж таких виробів [26]. Однак, як зауважує Р. Пайпс, подібні спроби обмежити товарообіг алкоголю наштотувалися на непереборні перешкоди, оскільки він становив одну з основних прибуткових статей імперського бюджету [28]. У 1905 р. скарбниця виручила з нього – 443 млн. руб., 1910 р. – 574, 1913 р. – 675 [27, 310].

Внаслідок цього, у Волинській губ. щорічно скоювали 3268 крадіжок, що становило 27 % усіх правопорушень. Так, 1873 р. мирові судді Житомирського округу розглянули 662 справи у викраденні майна, 1885 р. – 15008, 1904 р. – 7831. Обвинувачуваними у таких провадженнях, зазвичай, були чоловіки – 87–98 % і лише в окремих випадках жінки – 2–13 % [21]. У 1882 р. Волинь була на 5 місці за кількістю вчинених крадіжок, підсудних мировим судам (554): випереджали її лише Санкт-Петербурзька (1469), Московська (1024), Київська (822) та Херсонська (787) губ. [29, 201]. Однак з часом ситуація покращилася і 1887 р. вона опинилася вже на 11 місці (496) [30, 214].

У більшості випадків крали коней, худобу, посуд, одяг, сільськогосподарський реманент. При чому викрадення здійснювалося кваліфіковано. Згідно статистичних даних Міністерства юстиції, у Волинській губ. вчинено крадіжок з обтяжуючими обставинами: 1882 р. – 253 (з них неповнолітніми – 39) [29, 261]; 1887 р. – 259 (37) [30, 274]; 1892 р. – 67 (14) [31, 282]. Наприклад, у 1909 р. міщанин А. Бялик звернувся до мирового судді зі скаргою. 28 лютого потерпілий відкрив свою бакалійну крамницю і побачив, що у нього викрали із замкнутого ящика столу 65 руб. При цьому, аби дістатись до грошей, злодії зайшли на задній двір, розібрали частину цегляної стіни і через утворений прохід проникли до магазину [32, 1]. Щодо крадіжок із пом'якшуючими обставинами, то їх було: 1882 р. – 45 [29, 262], 1887 р. – 49 [30, 275], 1892 р. – 76 [31, 283]. Так, 1909 р. у Б. Стостана викрали мідний самовар [33, 1]. У 1907 р. суддя 7-ї дільниці розглядав справу про крадіжку фруктових дерев із садиби поміщиків у с. Калинівці [34, 1]. 1904 р. житомирська поліція подала клопотання про притягнення до кримінальної відповідальності А. Литинського, який викрав з римо-католицького цвинтаря ланцюги з огорожі склепу [35, 1–1зв.] і т. д.

Проте, далеко не завжди злодій ставав відомим і тоді суддя вживав усіх можливих заходів для його пошуків. У періодичних виданнях публікувались оголошення, з описом прикмет злочинця та зазначенням злочину, в якому він обвинувачувався. Приміром, у «Волинских губернских ведомостях» читаємо: «Мировий суддя 1-ї дільниці Старокостянтинівського округу... розшукує красилівського міщанина Боруха Сондлера, який звинувачується у крадіжці казенної зброї. Його прикмети: 22 роки, зросту вище середнього, волосся темно-русе, рідкі вуса та борода, очі сірі, маленькі, ніс широкий, губи і підборіддя звичайні, худий, особливих ознак немає» [36, 2]; або ж: «Мировий суддя 4-ї дільниці Дубенського округу розшукує берестецького міщанина Шмулька Райзенфельда, прикмети якого невідомі, звинуваченого у викраденні коней селянина Івана Юзвюка. Кожен, кому відомо місце перебування злочинця, зобов'язаний вказати суду, де він перебуває, а установи і особи, у віданні яких опиниться будь-яке майно обвинувачуваного, мають негайно передати те в опікувальне управління» [37, 6].

Часто, не дивлячись на докладені зусилля, злочинцю вдавалось уникнути покарання і зникнути з поля зору правоохоронних органів. У таких випадках, мировий суддя, «через невиявлення винних», провадження справи припиняв. Так сталося зі скаргою Б. Барського щодо крадіжки невідомим у нього пальто, вартістю 408 руб. [38, 1–7], М. Романова щодо викрадення собаки [39, 1–7], Г. Кривицького щодо привласнення його дядьком 5 руб. [40, 1], з обвинуваченням поліцейського урядника В. Петровського у крадіжці речей міщанки М. Турменко [41, 1] та щодо викрадення невідомими майна військового лазарету [42, 1–12].

Коли винуватців вдавалось затримати, відбувався судовий розгляд справи та призначалося покарання. Приміром, 1888 р. селяни І. Кирпичний і С. Сидорчук вранці таємно залізли у фруктовий сад поміщика С. Синицького, попередньо зламавши частину паркану. Вони мали на меті викрадення яблук, але були спіймані сторожами на гарячому. Цю справу розглядав мировий суддя 6-ї дільниці Житомирського округу, який, на основі зізнання обвинувачених та показів свідків, засудив винних до півторамісячного арешту [43, 1–26]. З огляду на те, що викрадення майна часто траплялося між родичами, а також особами у стані край-

ньої бідності, мирові судді, всупереч законодавству, завершували такі справи примиренням сторін [44, 6].

Поширеним на Волині був і такий вид крадіжки, як конокрадіство. Сучасник зазначав, що воно у багатьох місцях перетворилося на постійне та добре організоване кастове ремесло, що передавалося від батька до сина, про що свідчило існування пунктів збуту та переховування крадених коней [45, 19]. У 1888–1892 рр. Волинь була в лідерах за кількістю викрадень коней: 1888 р. – 11 місце (55 випадків), 1889 – 4 (112), а 1891 р. – 2 (155) [45, 142–151]. У зв'язку із вагомістю шкоди, завданої такою крадіжкою, винний засуджувався до тримісячного ув'язнення, на строк від 6 місяців – до 1 року. Приміром, вночі 20 травня у Р. Хацкевича із замкнутого хліва викрали пару коней і лоша, загальною вартістю 130 руб. Після розгляду справи, суддя визнав І. Литвиненка винним у збугі краденого і присудив йому позбавлення волі у в'язниці строком на 6 місяців [46, 1–110]. У справі обвинувачення Т. Юзвенко щодо крадіжки коней, суд постановив позбавити крадія волі строком на рік, а решту підсудних, на основі показання свідків, виправдати [47, 10].

Крім викрадення майна, законодавець встановив і відповідальність за приховування крадіжки та купівлю завідомо краденого. У 1890 р. повірені графів Тишкевичів поскаржились мировому судді, що селянин П. Кучер викрав із поміщицької економії волову шкіру, а єврей А. Кипніс купив її, хоча і знав, що вона крадена [48, 1–11]. У січні 1904 р. суддя 3-ї дільниці Житомирського округу розглядав справу, за обвинуваченням міщанки М. Моргаєвської, щодо викрадення самоварів у Н. Месіонжника, а Василя та Олександри Янишевських – у прихованні цього злочину. Після розгляду скарги та опитування свідків, суд постановив крадіяку засудити до ув'язнення, строком на 3 місяці, а решту обвинувачуваних виправдати [49, 1–18].

Траплялись випадки, коли одна зі сторін була незадоволена і подавала апеляційний запит у мировий з'їзд, із проханням повторного розгляду справи. Так, 27 березня 1892 р. Житомирський з'їзд розглядав одразу дві справи за обвинуваченням М. Царика у крадіжках. Суть першої полягала у наступному: протягом зими 1891 р. із лісу, належного І. Соколу, при с. Левків постійно пропадав лісовий матеріал, в крадіжці якого запідозрили М. Царика, а за обшуку в нього знайшли частину поцупленого на суму 4,6 руб. За іншим обвинуваченням, у вересні 1891 р. лісник, здійснюючи обхід, побачив підсудного, який віз фуру дров, не заплативши за неї. Обидві справи слухались у відкритому засіданні, за участі присяжного повіреного та товариша прокурора. У першому випадку з'їзд призначив покарання у вигляді тримісячного арешту. Завдяки старанням повіреного та неточності показів свідків, виник сумнів у доведеності вини щодо другого обвинувачення. Товариш прокурора констатував цей факт і зазначив, що будь-який сумнів слід трактувати на користь підсудного, тому його виправдали [50, 3].

У 1911 р. Житомирським з'їздом розглядалася справа обвинувачення-міщанина М. Жигуна щодо крадіжки зерна з млина, що належав єврею І. Цукерману. Підсудний привіз три мішки пшениці на місцевий млин і залишив їх у підсобному приміщенні. Коли ж він приїхав наступного дня за борошном, до нього підбігли робітники та затримали, обвинувативши у крадіжці. Мировий суддя визнав М. Жигуна винним і присудив його до однорічного ув'язнення в острозі. За повторного провадження, з'їзд схвалив вирок судді, а засуджений оголосив бажання подати касацію у Сенат [51, 3].

Кількість крадіжок дедалі зростала і мирові судді вживали заходів для їх попередження. Зокрема публікували у місцевій пресі повідомлення, де розкривалися засоби дій крадів [50, 3; 52, 3; 53, 4]. Ці публікації мали на меті поінформувати мешканців Волині та, як наслідок, дати змогу їх уникнути. Шукаючи засобів полегшення становища найбільш вразливих прошарків населення Волині, мирові судді часто ставали членами різних благодійних організацій. Особливо це стосувалось почесних суддів, оскільки у більшості вони були людьми заможними і мали змогу надавати фінансову допомогу притулкам, лікарням, богадільням, а також власним коштом організувати різні ремісничі училища для професійного навчання молоді. Приміром, П. Демидов був почесним членом волинського губернського комітету піклування про дитячі притулки та Заславського комітету Червоного хреста, час від часу робив щедрі пожертви у їх фонди [54, 20]. Барон І. де Шодуар був почесним членом губернського комітету піклування про дитячі притулки та Житомирського благодійного товариства. Він постійно дотував діяльність цього товариства і житомирської лікарні Червоного хреста [55, 71]. Навіть у своєму заповіті барон передавав частину статків організаціям, які допомагали бідним і безпритульним, а також заповів частину грошей на створення ремісничих шкіл для навчання та виправлення неповнолітніх порушників. Разом із тим документ передбачав, що після смерті власника, його двоповерховий будинок і садиба у Житомирі будуть використані для облаштування жіночого ремісничого училища або школи домоводства, а також денних ігор і гулянь для дітей [56, 1–4].

Прикладом діяльної допомоги бідним слугував і почесний суддя К. Роше, який був членом Свято-Михайлівського братства, почесним піклувальником житомирського сирітського притулку та губернського приказу громадської опіки. 11 жовтня 1877 р. попечитель Київського навчального округу оголосив йому подяку за благодійництво на розвиток Червоного училища Житомирського повіту [57, 13зв.–17зв.]. У свою чергу Ф. Трепов був почесним членом Заславського комітету Червоного хреста [58, 12].

Таким чином, одним із найпоширеніших кримінальних правопорушень у Волинській губ. упродовж 1871–1919 рр. була крадіжка. Її основними спонукальними причинами були бідність, безробіття, п'янство та швидко змінювані поняття моральності на добро і зло, злочину та правомірної поведінки. Хоча законодавець відніс до компетенції мирового суду крадіжки майна на суму до 300 руб., у більшості випадків ціна викраденого ледве досягала 100 руб. Це пояснювалось тим, що сторонами у мировому судочинстві були передусім селяни і міщани, які не володіли значними статками. Саме тому об'єктом крадіжок, зазвичай, виступали предмети побуту. Крім того, крадіжки часто посягали на засоби виробництва (конокрадство, викрадення упряжі, плугів) і цим нерідко розорювали селянські господарства. Тому й не дивно, що викрадення майна належало до найсуворіше караних правопорушень (до 1 року тюремного ув'язнення). Мирові судді Волині намагалися доступними засобами впливати на обмеження майнової злочинності, інформуючи громадськість через пресу про найпоширеніші злочини та можливості їх запобігання, а також беручи участь у діяльності благодійних організацій. Такі заходи опосередковано впливали на динаміку правопорушень у сфері приватної власності. Однак кількість справ про корисливі проступки у мирових судах Волинської губ. була стабільно високою – у середньому

45–50 %, протягом 1871–1919 рр. – в силу об'єктивних причин, які судді не могли усунути самостійно.

1. Джанишиев Г.О. Эпоха великих реформ: исторические справки. – 7-е изд., доп. – М., 1898.
2. Держархів Житомирської обл. (далі – ДАЖО), ф. 167, оп. 1, спр. – 173, 181, 208, 256, 268, 287, 293, 297, 303.
3. Панин В. Дополнительная записка к проекту Устава о взысканиях за проступки, подведомые мировым судьям. – Б. м., б. г.
4. Безобразов В.П. Государство и общество. Управление, самоуправление и судебная власть: статьи. – СПб., 1882.
5. Белогрициц-Котляревский Л. Особые виды воровства-кражи по русскому праву. – К., 1883.
6. Розанов В.В. Академичность нашего суда // Новое Время. – 1908. – 5 мая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dugward.ru/library/rozanov>.
7. Круглевский А. Н. Имущественные преступления: исследование основных типов имущественных преступлений. – СПб., 1913.
8. Тальберг Д. Насильственное похищение имущества по русскому праву (разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование. – СПб., 1880.
9. Баранцевич Е.М. Конокрадство и меры противу него в России. Судебно-бытовой и статистический очерк. – М., 1898.
10. Макаренко Н.Г. Имущественные преступления в российском праве в XVIII – начале XX вв. (историко-правовое исследование): автореф. дисс. ... канд. юр. наук. – Нижний Новгород, 2012.
11. Макаренко Н.Г. Кража как разновидность имущественных преступлений в российском законодательстве XVIII–XX вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.erjournal.ru>.
12. Безгин В.Б. Кражи в российском селе второй половины XIX – начала XX в. // ВВ: Вопросы права и политики. – 2013. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/r/article_5112.html.
13. Шатковская Т.В. Закон и обычай в правовом быту крестьян второй половины XIX в. // Вопросы истории. – 2000. – № 11.
14. Выговський Д.Л. Виникнення та формування кримінальної субкультури в Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.) // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1.
15. Абатуров А.И. Становление института постепенного контроля в России (1844–2009 гг.) // ВВ: Вопросы права и политики. – 2012. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-notabene.ru>.
16. ДАЖО, ф. 67, оп. 1 д., спр. 306.
17. Обзор Волынской губернии за 1907 г. – Житомир, 1908.
18. Обзор Волынской губернии за 1909 г. – Житомир, 1910.
19. Голуб П. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть советов (март 1917 – февраль 1918 гг.). – К., 1958.
20. Пешехонов А.В. Земельные нужды деревни и основные задачи аграрной реформы. – СПб., 1906.
21. ДАЖО, ф. 167, оп. 1, спр. 173, 181, 208, 256, 268, 287, 293, 297, 303, 314, 325, 393, 429.
22. Центральний державний історичний архів України в м. Київ, ф. 442, оп. 631, спр. 408.
23. Рындзюнский П.Г. Крестьяне и город в капиталистической России второй половины XIX в. – М., 1983.
24. Безгин В.Б. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX в.). – М.; Тамбов, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bezg/01.php.
25. Безгин В.Б. Правовые обычаи и правосудие русских крестьян второй половины XIX – начала XX в. – Тамбов, 2012.
26. Ерофеев Н. Народное питание в царской России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ijkl.ru/a/195>.
27. Россия 1913 год: статистико-документальный справочник / Сост. А. Анфимов, А. Корелин. – СПб., 1995.
28. Пайнс Р. Россия при старом режиме [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/history>.
29. Свод статистических сведений по делам уголовным,

- производившимся в 1882 г. в судебном учреждении, действующих на основании уставов императора Александра II. – СПб., 1888.
30. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1887 г. в судебном учреждении, действующих на основании уставов императора Александра II. – СПб., 1891.
 31. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1892 г. в судебном учреждении, действующих на основании уставов императора Александра II. – СПб., 1896.
 32. ДАЖО, ф. 171, оп. 1, спр. 766.
 33. ДАЖО, ф. 171, оп. 1, спр. 818.
 34. ДАЖО, ф. 174, оп. 1, спр. 588.
 35. ДАЖО, ф. 170, оп. 1, спр. 676.
 36. Объявления и вызовы // *Волынские губернские ведомости*. – 1874. – № 30.
 37. Объявления и вызовы // *Волынские губернские ведомости*. – 1873. – № 24.
 38. ДАЖО, ф. 169, оп. 1, спр. 980.
 39. ДАЖО, ф. 169, оп. 1, спр. 584.
 40. ДАЖО, ф. 171, оп. 1, спр. 787.
 41. ДАЖО, ф. 169, оп. 1, спр. 963.
 42. ДАЖО, ф. 169, оп. 1, спр. 961.
 43. ДАЖО, ф. 173, оп. 1, спр. 315.
 44. ДАЖО, ф. 171, оп. 1, спр. 1.
 45. Баранцевич Е. М. *Конокрадство и меры против него в России. Судебно-бытовой и статистический очерк*. – М., 1898.
 46. ДАЖО, ф. 170, оп. 1, спр. 639.
 47. ДАЖО, ф. 172, оп. 1, спр. 109.
 48. ДАЖО, ф. 172, оп. 1, спр. 729.
 49. ДАЖО, ф. 170, оп. 1, спр. 663.
 50. *Судебная хроника // Волынь*. – 1892. – № 60.
 51. *Из деревенской жизни // Жизнь Волыни*. – 1911. – № 25.
 52. *Дело о разверстании // Волынь*. – 1895. – № 179.
 53. *Судебная хроника // Волынь*. – 1895. – № 186.
 54. ДАЖО, ф. 167, оп. 1, спр. 24.
 55. ДАЖО, ф. 167, оп. 1, спр. 146.
 56. ДАЖО, ф. 27, оп. 1, спр. 1660.
 57. ДАЖО, ф. 167, оп. 1, спр. 112.
 58. ДАЖО, ф. 167, оп. 1, спр. 131.

Panchenko V.S. The Volyn province Justice of the peace in fighting against thefts (the 1870th – the beginning of the XX c.). In the article it's characterized the theft as one of the most spread kinds of property offences in Volyn in the second part of the 19th century. It is elucidated the reasons, which caused growth of thefts, and on the real examples it's retraced the special features of judicial responsibility for them. Based on the materials of archive funds and publications it's determined the main measures for the thefts prevention, which Volyn peace's judges made.

Key words: theft, offence, peace's court, Volyn province, punishment

І. Г. Верховцева

«ВОЛОСНІ СУДИ У НАС УСЮДИ НЕ ВДАЛИСЯ»: СЕЛЯНСЬКЕ ПРАВОСУДДЯ В РОСІЇ ПОРЕФОРМНОЇ ДОБИ

Проаналізовано суспільно-політичні умови запровадження волосних судів у Росії під час реалізації Великої селянської реформи та ставлення бюрократії і громадськості до волосних судів пореформеної доби.

Ключові слова: волосний суд, волосні судді, звичаєве право, офіційне право

Вивчення історії судових установ Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. сприяє вдосконаленню в сучасних умовах такого важливого демократичного інституту, як суд. Протягом 55 років (з 1861 до 1917 рр.) однією з низових ланок системи судових установ імперії були волосні суди, їх юрисдикцією охоплювалось більше 80 % населення країни – селянство. Волосні суди були складовою станового селянського самоврядування, запровадженого Великою реформою і розглядува-

ного творцями останньої як бази для подальшого залучення селян до управління селом, з використанням принципів самоврядування, що, своєю чергою, мало слугувати модернізації країни загалом. З огляду на це, у ході дослідження історії волосних судів Росії усвідомлюватиметься специфіка становлення базових демократичних інститутів у вітчизняному, загальноросійському та світовому вимірах, особливості формування правосвідомості населення Росії та України пореформеної доби, з чим зокрема пов'язаний і перебіг революційних подій початку ХХ ст., і подальше утвердження більшовицького тоталітарного режиму в цих країнах.

Осмыслити результаты деятельности волосных судов в России прагнули дореволюционные [1–9] и радянские исследователи [10–11]. Якщо перші підходили до вивчення цієї сторінки минулого з прагматичних позицій, намагаючись досягнути позитивні і негативні моменти, пов'язані з функціонуванням означених судових установ за умов розгортання в країні модернізації, то радянські вчені, через ідеологічні табу, або стверджували, що волосний суд «був знаряддям пригнічення» селян [10, 11], або фрагментарно висвітлювали ті аспекти історії волосних судів, що свідчили про їх органічний зв'язок з народним побутом, використанням общинних традицій і звичаєвого права [11]. Широкий спектр проблем, пов'язаних з функціонуванням волосного селянського правосуддя, розробляють сучасні російські [12–22], українські [23–29] та західні [30–31] дослідники. Аналізуються організаційні, правові, соціокультурні аспекти проблеми в історико-правовому, соціологічному, антропологічному, етнографічному та інших вимірах, у регіональному чи загальноімперському ракурсах. У межах дискусійного поля лунають як позитивні [31, 195; 16, 25], так і негативні [30, 117; 32, 41] оцінки діяльності волосних судових установ. Усе це спонукає до подальшого студіювання теми, зокрема фрагментарно відображених у наукових розвідках її аспектів, таких як суспільно-політичні умови, в яких проводили діяльність волосні суди та ставлення до цих установ управлінців і громадськості.

Шляхи реформування сільського ладу у середовищі правлячої еліти Росії активно обговорювалися ще в 1830-х рр. Колишній намісник Молдавії та Валахії граф П. Кисельов, взявши до уваги напрацювання М. Сперанського і досвід влаштування системи управління на селі початку 1830-х рр. в Австрії та Пруссії [33, 61; 34, 9], приступив до розробки реформи управління державними селянами. У 1838 р. реформа набрала чинності. В її основу було покладено принципи самоврядування. У контексті цих заходів створювалася судова-апеляційна інстанція станового типу – волосна розправа, що законом 1838 р. визначалась як «другий ступінь домашнього суду» [33, 555]. Його «першим ступенем», згідно вказаного закону, вважалася сільська розправа, що мала доволі широкі повноваження (вони обмежувались лише «офіційно укладеними актами» та карними вчинками селян) [33, 569]. Як зазначав М. Дружинін, реформа П. Кисельова містила чимало суперечностей. Зокрема, прагнучи посилити опіку над «неосвіченими» селянами, що, передусім, було не сумісним з оголошенням «свободи та незалежності» селянського суду, творці реформи 1838 р., задекларувавши буржуазні принципи поваги до «громадянських прав державних селян», загалом обстоювали суто феодалні позиції, чим, за висловом історика, «створювали теоретично неможливу для розв'язання квадрату кола» [33, 496]. Як нам уявляється, в організації селянського суду батьки реформи 1838 р. були ще більшими послідовниками «старих» принципів, ніж це